

KULTURO FEKKÎ Û SANİKÊ KIRDKÎ/ZAZAKÎ

Nevzat ANUK

Yüksek Lisans Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniv.,
Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı

Özet

Sözlü Kültür ve Zazaca Masallar

Bu çalışma, Zazacanın sözlü edebiyatının önemli türlerinden biri olan masallarla ilgili yapılmış ilk çalışmalardan günümüze doğru bir panorama çizme çabasıdır. Bir topluma ait kültürel çeşitliliğin nüvelerini oluşturan ve ekseriyetle söze dayanan kültürel kodlardan olan masallar, bütün toplumlarda olduğu gibi Zazalarda da kendini kültürel ve etnografik çalışmaların ilk halkası olarak göstermiştir. Söze ve performans ortamına dayanan bu kültür evreninin yazıya aktarılması, onu yazılı bir materyal haline getirmesi noktasında önem arz ederken, söz-yazı ilişkisinde de etkisi halen tartışılan, bazı yapısal sorunsallara neden olmuştur. Bu çalışmada yazılı anlamda, akademik ya da akademi dışı yöntemlerle çalışmalara konu olmuş masallar üzerine tarihsel bir çerçeve çizmek istemekteyiz. İlk Zazaca masal metninden günümüze kadar, farklı siyasal ve kültürel grupların ilgi alanına giren masalların dönemsel olarak tasnifini yapmayı hedefliyoruz. Çalışmam, masalları kapsamı dolayısıyla, metodolojik olarak Zazaca masalların yayınlandığı dergi, kitap ve araştırmalarda yer alan masallardan ibaret olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zaza, Zazaca Masallar, Sözlü Kültür, Masallar, Folklor.

Abstract

Oral Cultur and Zazakî=Kirdkî Tales

This study makes an effort to draw a panoramic view about the studies on Zazaki tales which has been made since before now. Tales, which constitute the core of cultural variety and mostly are verbal, showed itself in Zazaki like in all other cultures within the cultural and ethnographic studies as the first ring of the chain. Transmission of these verbal folkloric products to scripts also caused many debates. While transmission of these mostly verbal and audial cultural contexts to the symbols is important in terms of transforming them into written materials, it also caused some structural debates which are still going on. Our study, because of it covers tales, methodologically consists of the tales which have been published in journals, books and researches. In this study, we want to draw a historical frame over the tales which have been subject to academic or non-academic studies in terms of texts. We want to make a periodical classification of the tales from the first zazaki text up to today that have been in interest of different political and cultural groups.

Keywords: Zaza, Zazaki Tales, Oral Cultur, Tales, Folklor.

Kurte

Amancê na xebate, tewranê edebîyatê fekkî ra sanikanê Kirdkîyan ser o, metno yewin ra verbi ewro yew panaroma xêzkerdiş o. Bi ekserî sanikî; çendewrîya kulturî ya yew komelî û qodanê kulturî yê fekkîyan re bingehê xo gênê. No girewtiş sey milletanê bînan, bîyo helqaya verên ya xebatanê kulturî û etnolojîkî yê Kirdan. No kultur, bingehê xo qal û performans ra geno. No neqlbîyayîş, hetê bîyayîşê bi fekkî ra-bi nuşteki muhîm o. Çîyo fekkî, bibo çîyo nuşteki û çîyo ke bi goş bêro goşdarikerdiş bibo çîyo ke bi çim bêro vênayîş hetê avabîyayîşê kullîyatê nuşteki ra yew paraleltî mojneno. Ma wazenî ke na xebata xo de, ê sanikî ke bi rayîrê akademîk yan zî teberê rayîrê akademîk biyî babetê

xebatan, ma înan ser o yew çarçeweya tarixî xêz bikîn. Sanika Kirdkî ya tewr verên ra hetanî ewro sanikê Kirdkî, kewtî mintiqaya alaqayan ya grubanê cîya-cîyayan. Ma zî nê sanikan do klasîfike bikîn. Goreyê metodolojîyê xebatê ma, ê sanikî ke kitaban, kovaran û lêkolînan de weşaniyayî, kewenî miyanê sînoranê xebatê ma. No proses de, ma xebata xo, seba ke baş bêro fehmkerdîş, ma goreyê yew klasîfikasyonî dewre-dewre îzeh kenê.

Çekuyanê Mifteyî: Zaza, Sanikî Zazakî, Kulturo Fekkî, Sanikî, Folklor.

چکیده

فرهنگ شفاهی و اسطوره های زازاکی

این مقاله در پی آن است تا به بررسی اسطوره های کهن زازاکی به عنوان اولین نمونه های ادبیات شفاهی در لهجه زازاکی بپردازد. این اسطوره ها در بردارنده ی هسته های اولیه ی تعدد فرهنگی جامعه ی زازا به شمار می روند که در بردارنده ی اطلاعات فرهنگی – شفاهی قابل توجهی هستند و معمولاً در مطالعات فرهنگی-قومی زازاکی به عنوان منابع دسته اول حاوی اطلاعات، مورد توجه قرار می گیرند. در این مقاله سعی بر آن داریم تا چهارچوب تاریخی این اسطوره ها و حکایات را ترسیم نماییم علاوه بر آنکه سعی نموده ایم که دست به تقسیم بندی زمانی و نیز طبقه بندی موضوعی آن بزنیم.

واژگان کلیدی: زازاکی، اسطوره ها و حکایات، فولکلور.

المخلص

الثقافة الشفهية وحكايات اسطورية باللهجة الظاظية

هذه الدراسة هي لمحة عامة عن الحكايات الأسطورية الظاظية الأولى و التي وصلت الى يومنا هذا و هي تعتبر من اهم الانواع في الآداب الشفهية الظاظية.

الحكايات الأسطورية التي تشكل نواة تنوع الثقافي للمجتمع و تستند على الرموز الثقافية الشفهية عادة أظهرت نفسها عند الظاظا على انها الحلقة الأولى في الدراسات الثقافية و الإثنوغرافية كما كان هذا الحال في جميع المجتمعات.

تدوين هذا الكون الثقافي الذي يستند على القول و الأداء هو امر هام لكنه أدى الى بعض القضايا الهيكلية التي لا تزال تناقش حول علاقة القول و التدوين.

نريد ان نرسم في هذه الدراسة أطار تاريخي حول هذه الحكايات الأسطورية التي كانت موضوعا لبحوث بأساليب اكاڤيكية او غير اكاڤيكية.

نهدف التصنيف الدوري لهذه الحكايات الأسطورية التي كانت قد جذبت أنظار مختلف الفئات السياسية و الثقافية من اول نص في هذا المجال الى يومنا هذا

الكلمات الرئيسية: ظاڤا، زازا حكايات و الثقافة الشفوية و حكايات والفولكلور. تتكون هذه الدراسة من الحكايات الاسطورية الظاڤية التي نشرت في المجلات و الكتب و البحوث العلمية.

DESTPÊK

Gorê mi qusurê Oryantalîstî, hem fikrî û hem zî qusuro ke însanî yo; çimkî Oryantalîstî, vercû yew mintiqayê dînya xo rê xerîb hesebna û cuwa pey zî, derheqî na mintîqa de yew fikro sabît avakerdo, bi no hewa zî nêşkeno bi tecrubeya însanan pîyabigêro, hîna zêde, nêdîyo ke no tecrubeyê însanî yo, no qusur kerdo.

Edward W. Saîd

Eşkeno bêro vatiş ke, goreyê dînamîkanê dînya yê sîyasî, tarixî, kulturî û komelkî, rayîrê xebatanê zanistî gore ruhê çaxî û ehtîyacanê rojî bellu beno û goreyê ney şekil geno. Ma vajî ke seserra 15 û 16ine de Ewropa de reform, ronesans û kifşanê cografi; serranê bînan de, goreyê dînamîkanê tarixî û kulturî ardê plana verêne. Nê xebatî xo serê materyalanê kulturo heremî-cayî de avakerdo-viraştö. Dewra ke nê xebatî Ewropa de ameyî viraştene, dînya de bîyayîşê mucadeleyanê îqtîdarî bînî û dewra rewîn ya faşîzmî bî. Hem dînamîkê ke têkîlîya cayî/heremî û mîyanneteweyî muhkem kenê û hem zî zerê emperyalîzmo kulturî de sey o bîn (other)î qodbeno. No hal zî ê xebatê ke ê ser o ameyî virşatiş, hetê sîyasî û komelkî de anceno cayanê bînan.

Merhaleyê fekkî ra pêy însanan *komelî* ardê meydan û na merhale ra zaf wexte dima zî resayî *nuşte*, la no vîyertişe/resayîşe mîyanê heme komelan de eynî wext de nêbîyo. *Homo Sapiensî* nê

30.000-50.000 serrana ha ciwîyenê, heto bîn ra nuştuyo tewr verên verê 6000 serre ra mende yo. Walter J. Ong, kulturo fekkîyî di qêde îzah keno, *kulturo fekkîyo yewin û kulturo fekkîyo diyin*. Nuştux seba kulturo fekkîyo yewinî vano ke; kulturê ke haydarê estîş nuşte û matbaa niyî û têkîliya xo serê ziwane qiseykerdişî ra virazenê nêy merhaleyê kulturo fekkî yo yewinî de yê. Duştê ney de zî bi teknolôjîyê nê rojî ke kewto mîyanê ciwîyayîşê ma *senîniyê fekkî* yê telefone, radyo, televîzyone û ê hacetê elektronîkanê bînan, seba ke verî viraştîşê û karê înan nuşte û metn re vejyayo, kulturo fekkîyo diyinî anê meydan (Ong, 1991, s.14-15).

Gama ke ma kulliyato nuşteki biyarîn verê çimî, Kirdan¹ de ananeyê nuştîşî zaf aver nêşîyo. Ewro zî na komele (Kirdan de) de, goreyê Ong'î, cagirewtşê *kulturo fekkîyo yewin û kulturo fekkîyo diyinî* belu niyo, yew babeta munaqaşeyin a. Çimkî sey telefone, radyo, tevîzyone, înternete teknolôjîya ewroyine kewta mîyanê ciwîyayîşê Kirdan. Labelê ziwane nê teknolôjîyanî yan Tirkî yan zî ziwaneke cîya yo. Nê ra zî nê kirîşnayışî bi ziwananê bînan benê ke no zî ma ano serê rêçê *kulturo fekkîyo diyinî*.

Christine Allison zî wexto ke behsê *kevneşopîyo fekkî*(oral tradition) kena vana ke; kevneşopîyo fekkî sero yew fikro sabît çîn o û na mesela zaf zî amêya munaqaşakerdişê. Kevneşopîyo fekkî; çiyê ke bi qal bêro îfadekerdiş û yew merdimî ra ê bîni bêşuxulnayışê nuşteyî bêro neqlkerdiş o beno kevneşopîyo fekkî (Allison, 2003, s.52). Dima Allison derheqê kulturo fekkî yê Kurdan de wina vana; Kurdîstan de demêka bênuşte çîn a. Rojhilato mîyanîn de Yahudîti, Xirîstîyantî û Bisilmantî hertim bîbî û Kurdî xerîbê nuşteyî nêbî, nêy ra zî merdim nêşkêno vajo ke Kurdî *fekkî* ciwîyenê. Nê nîzde se serra zî Kurdî zêde zêde çap bena, weşaniyena. Labelê mesele yê *kulturo fekkî û kulturo nuşteki* zaf tîmiyandeyî ya (Allison, 2007, s.34-35).

Çerçewayê kulturo fekkî ra bêro ewnîyayîş, hama karê nuştîşî bi tamamî nêkewto mîyanê nê komelî, la biyayîşê û avakerdişê nê kulturî tewr muhîm o. Manayê folklorî zî, bi nê salixê (tarîfê) Propp'î zanayışî de cayeko qayim gêno: Folklor, bêhesabê averşîyayîşê, mîyanê pêro xelqan de hunerê tebaqayanê kilasê (clas) ya binîn/cêrîn o. Verê bîyîşê kilasanê yê komelan de zî, ê mehsulê hunerî ke pîya amêyî meydan heme mehsulê folklor ê (Propp, 1998, s.12). Na nuqte de, babeta xebatê ma gore ma gere cewabê nê persî bidîn: Sanike çî ya?

¹ Na xebate de Kirdî/Zazayî, yew komelê Kurdan qebul benê û Kirdkî zî yew zaravayê/lehçeyê Kurdî qebul bena. Cayê ke nê çekuyî vîyerenê wina qebul biyî.

Sey babetanê bînan, na mesele de zî yew zelalî çîn a. Serê dinya de bi desan tarîfî estê. Bi manaya awamî sanike: bi yew mamike despêkena, unuranê xeyban (cind, pîre, dew ûeb) gena xo mîyan, agîtan, meseleyan û unuranê xeyalîyan ra behskena. Ca û wext/dem bellu nîyo, ca-ca ders, mesaj yan zî mesajan dana. Fîksîyona ke fekkî ya. Sanike fek bi fek, nesl bi nesl dewam kena. Sanikî; ê komelê ke bi tamamî nêrassayî kulturo nuşteki, mîyanê nê komelan de sey Kirdan zaf dewlemend ê. Derheqê nê dewlemendî de Sêyîdxan Kurij *Wayê Hot Birayûn* de wina nuseno: Ina xebatê yew kêyî ya, yew xebata kollektîf a (Kurij, 2002, s.11). Yew keye ra yew kitab nusya yo. Na cumle her çî eşkera kena na babete de. No kultur zî sey heme milletan, dinya de bi averşiyayîşê teknolojîyî û transformasyonanê sistemanê yê neweyan, mîyanê Kirdan de bi taybetî nê cayê ke nîzdîyê bacaran de ca genê, mîyanê înan de no kultur hêdî-hêdî vîndbeno.

DEWRA REWÎN: 1856-1932

Eşkeno bêro qebulkerdiş ke bêtartê 1856 û 1932 de 76 serrî seba metnanê sanikanê Kirdkî bi nameyê Dewra Yewîn bêro klaskerdiş. Wexto ke ma ewnîyenê hususîyetanê û şartanê na dewre ra, cografyayê Kirdan de na dewre de çerçewe ya zîwanî, etnografik, kulturî ûeb de xebatî despêkenê. Na mana de seba klasîfikasyonê nê dewreyî ma nê çehar qîstasanî gore hereket kerdo; 1) Tarixê weşanayîşê yê metnî tewr verênî. 2) Seba ke cayo ke no çap tede bîyo teberê Kurdîstanî de yo. 3) Ê ke nê metnan ser o xebetyayî Oryantalîst î û mîyanê komelanê Kirdan ra nîyî, 4) Weşanayîşê nê metnan ra tapa hetanî 1980an tu metnê sanikî Kirdkî nêweşanyayî.

Dinyayê Rojawanî, seba ke welatanê Rojhilatî kulturânê, medenîyetanê înan baş nas bikero, nê hereman de cigêrayîşan bikero, zaf giranî daya serê xebatanê Oryantalîstî. No netice hetê zanayîşo sosyalî (social science) de fikro muşterek o. Merdim eşkeno vajo ke, meqsedê nê xebatan yê nîmtikî ra yew zî nê cayan baş nasbiko û bade cû zî mudaxeleyanê yê bînan bi zanayîş bikero. Yeno zanayîş ke verê cû qîsmê cigêrayoxanî kokê xo leşkerî bî yan zî ajan bî. Destpêkê xebatanê ke serê Kirdan bîyî resenê hetanî seserra 12ine (Alakom, 1987, s.11). Labelê seke Alakom vano; metnê *Kurdoloji* yo tewr verên hetê yew rahîbêko Îtalyan Maurizio Garzoni re serra 1787 de ameyo çapkerdiş. Bi nameyê *Gramer û Ferhengê Zîwanê Kurdî* (Maurizio Garzoni, Grammatica e vocabulario Della Lingua Kurda) yew xebata zîwanzanî kerda. No metno verên ra heta na roje nê xebatî zêde bîyî û

bi elaqe xebatê Kurdolojîyê dewam kerdê. Nizdê tamamê komelanê ke cografyayê Kurdîstanî de ciwîyenê bîyî babetê xebatanê oryantalîstan.

Munaqaşayanê nê dewrî yê etnîkî, ziwankî û ewro zî germîya xo pawenê. Dema ke ma ewnîyenê xebatanê yê sanikanê Kirdkî yê nê dewrî ra, hetanî ewro nizdê di sey serre yew tarixê xo esto.

Kirdkî mîyanê zaravayanê/lehçeyanê Kurdî ra zaraveyo tewr ciwan o. Metno Kirdkî yo tewr verên hetê Peter Ivanoviç Lerch'î re 1857-58 de ameyo nuştiş. No metn, mîyanê cîlda diyine yê Lerch'î *Forschungen über die Kurden und die iranischen Nordchaldäer* de cayê xo girewto. Metno verên yê sanika Kirdkî, qismo hîreyin de humara yewîne de yo û bêsername yo (Lerch, 1857-58: 49-58). Sanika diyine zî, qismo hîreyin de humara şeşine de ya (80-83), ya hîreyine zî rêyna qismo hîreyin de rîpelê 83-87 de ya.

Kitabo diyine yê dewra rewîne zî hetê Albert von Le Coq'î (1860-1930) ra 1903 de bi nameyê *Kurdische Texte* ameyo nuştiş. No kitab di qisim o. No kitab de yew sanika Kirdkî ameya nuştiş (Le Coq, 1903, s.63-65). No dewre de metnê peyinî zî hetê ziwanzano Alman, Oskar Mann'î (1867-1917) ra ameyê nuştiş. Mann'î nê sanikê ke arêdayê, verî cu bi nameyê *Kurdisch-Persische Forschungen* (Lêkolînê Kurdî-Farsî) 1906 de Berlîn de yew-çend cîldî çap kerdê (Mann,1906). Bajê Karl Haddank nê metnanî ser o xebetîya û bi nameyê *Mundarten der Zâzâ. Hauptsächlich aus Siwerek und Kor* 1932 de çap kerd (Hadank, 1932). Na xebate de 12 hebî sanikî estê.

Goreyê cigerayîşê ma, ê metnê ke çap bîyî seba dewra rewînî nê yî. Nê metnî bi giranî seba xebatanê ziwani bîyî malzeme. Nê metnan ser o xebate ziwanzanetî ameyê viraştiş. Heto bîn ra zî nê xebatî seba Kurdolojî xebate destpêkî yê. Nê xebatî cuwapê zî bîyî subjeyê xebatanê bînan zî hetanî ewro.

DEWRA VINDERTA: 1932-1978

Goreyê metodê cigêrayîşê ma 1932 ra hetanî 1978 metnî winayîni çin ê. No ride ra ma namê na dewre wina qebul kerde. Na dewre de, Komara Tirkîya ronîya, polîtikayanê asîmîlasyon, *ziwanşiknayış* û *kulturşiknayış*, serê pêyro komelanê Kurdîstanê Bakur de ameyo şuxulnayiş. Polîtîkaya esas yê Komara Tirkîya, tarixê avanbîyayîşê 1923 ra nate, “ziwanşiknayış” (*linguicide*) yan zî “jenosidoziwankî” (*linguistic genoside*) yo. Komara Tirkîya serê nasnameya etnîkî, miyanî, sekûler/laîk û seke dewleta netewe, Rojavayîkerde dîzayn bî (Hassanpour, 2005, s.229). Rêyna na dewre

de duştê Armenîyan, Sûryanîyan, Elewîyan, Keldanîyan de û nê komelanê bînan de polîtîkayê qetlîaman, surgunan, dewisnayışan û asîmîlasyonî teqîb biyî.

Pratîka navendikerdişê û Tirkkerdişê, biya sebebê yew rêza serwedartişê Kurdan ke bi cirm û şiddet amêyî pasîvîzekerdiş (Hassanpour, 2005, s.229). Wexto ke ma bi sînore taybetî yê Kurdan biewnîn, na dewre de seke 1921 de Serwedartişê Koçgîrî, 1925 de Serwedartişê Şêx Seîd, 1926-1930 de Serwedartişê Agirî û 1938 de Serwedartişê Dersîmî zafî meseleyî ameyê meydan. Tirkîya de hetê hûmare û hetê qelabalixîya komelane ke yew mintîqa de ciwîyenê ra giranî Kurdan de bî, nêy ra Kurdî tim hedefê na polîtîka de bî. Hewna dînamîkê ke duştê na polîtîka de bî tenya Kurdî bî. Dewisnayışê serwedartişanê Kurdan netîceyê surgunkerdişê Kurdan, bi komî verbi mîyanê cayê ke bi giranî Tirkî tede ciwîyenê, ard meydan.

Na dewre de bi Kurdî qiseykerdiş zaf pêt yew qêde ameyo qedehekerdiş û bi cezayan no pratîk resayo hetanî cayanê tewr taybetîyan yê ciwîyayîşî. Zanayeno ke; mîsal, dema ke yew mêşina pancas kuruşe bî, ê dewijî ke malê xo ardê bazar, seba çekuyêka Kurdî panc kuruşe ceza dayîne (Kendal, 1980a: 83 ra nql, Hassanpour, 2005, s.230).

Derheqê weşangerî/çapemenî de zî tedayê zaf pêtî bîbî. Roşnvîranê Kurdanî zî badî dewisnayışê serwedartişanê yê Kurdanî, xeylêk rojname û kovarî vetê û waştî ke balê gelî biancê serê *persê Kurdî*, 1940'an re nate, hetê roşnvîranê Kurdan ra seke *Dicle Kaynağı, Şark Mecmuası, Şark Postası, Mezopotamya, İleri Yurt, Dicle-Fırat, Deng, Roja Newe, Yeni Akış, Ezilenler* rojname û kovarî vetê. Nizdê pêyro yê înan zî dema kilme de ameyê qedehekerdiş û girewtîş (Malmîsanij, 2010, s.36).

Bêro ewnîyayîşê şertanê yê na dewrî, nê komelî ke Kurdistanê Tirkîya de yê sey înan Kirdkî zî na rewşe ra parê xo wareyê nuşteki de bi giranî girewto. Na dewre de mewlîdê Usman Efendiyo Babij'î (*Bîyîşa Pêxamberî, 1933*) Şam de hetê Celadet Alî Bedirxan'î ra *Hawar* de ameyo çapkerdiş. Bê ney na dewre de ma raştê tu eserê Kirdkî nêamêyî.²

Sebebê na rewşe ya diyine zî, Kurdistan de perwerdeyê Medresan de bîyo û nê Medresan de zîwanê perwerdeyî Kurmanckî,

² Eser ra qest no yo ke, no dewre de seraser esero Kirdkî çin o. 1963 de rojnameyê Roja Newê de di metnî Kirdkî estê la sanikî çin î. Seba zanayışa derge biewnîn: (Malmîsanij&Lewendî, 1989:159)

Erebkî yan zî Farisî bi. Yeno zanayîş ke Kirdan zî seba perwerdebîyayîşî şîyî nê Medreseyan. Alîmanê Kirdan zî Medreseyanê Kurmancan de perwerde benê, Alîm û şairanê Kirdan, Kurmancî seba edebîyat û nuştîşî qebl kerda (Temo, 2010, s.676). No qebl, mecrayê nuştîşî de Kirdkî zaf girewta binê tesîrê xo û no ware zaf kê mendo. Înan ra teber na komela ke Kirdkî qisey kena, tena mîyanê sînoranê yew dewlete (Tirkîya) de bîyayîşî ra, seba nuştîşî xo rê yew lîteraturo alternatîf nêviraşt. Yan zî nêbîyayîşê kulturo nuşteki de yew sebebo gird o.

Ê Kurdê ke tedaya dewleta Tirk ra remay û şîyî Ermenistan pêro Kurmancî bî. Rêyna, ê Kurdê ke şîyî Suriya, Iran, Iraq zî wina bî. Rewşa rojane ya ewroyinî de surgunkerdişê Kirdan mîyanê verbi komelanê ya Tirkan yew sebebo esasî yo. Ê ke surgun biyî mîyanê înan de sey Nûreddîn Zaza, Mela Ahmedê Paloyî merdimî zî bibî la ma cuaver zî behskerde bî ke înan zî seba ziwano nuşteki, Kurmancî tercîh kerdê.

DEWRA MODERNE: 1978 RA NATE

Dewra ke ma bi Dewra Moderne namekerda, 1978 ra hetanî ewro ya. Na dewre de kulliyato nuşteki zîl dayo û hetê edebîyat û ê xebatanê nuştîşê bînan de zî rewş wina yo. No bedilyayîşê na dewreyî giredayê 15 Nîsane 1991 de betalkerdişê qanunê 2932 yo (Malmîsanij, 2006, s.16-17). Çimkî no qanun nuştîşê Kurdî qedexe kerdêne. No qedexekerdiş zî nuştîşê Kirdkî-Kurmancî Tirkîya de zaf qels kerdî û nêverdayêne Edebîyat û Kulturo Nuşteki yê Kurdan zîl bido, hera bo û aver şêro.

Na dewre de hem Tirkîya de hem zî çend dewletanê Ewropa de bi Kurdî (Kirdkî-Kurmancî) kovar, kitab û kovarî ameyî nuştîş. Hetanî ewro, mîyanê çend dewletan de xebatê Kurdolojî destpêkerdo, beşê ke bi Kurdî perwerde danê û enstîtuyî ava bî.

Badî darba leşkerî ya 12 Êlûl 1980'î, ê Kurdê ke mecbur mendê û şîyî teberê welatî, barê înan nê xebatan de zaf o. Ney ra teber, Tirkîya û Ewropa de bi xebatanê şexsî û xebatê komî/grubî na mesela de bi ked û fedakarî zaf kovar, kitab û rojnameyî çap bîyî. Nê xebatan yew kulliyato nuşteki hêdî-hêdî ardo mêydan. Nuştîşê sanikan zî no proses de xeylêk rayîr girewt.

Na dewre de metno yewin yê sanika Kirdkî rojnameya *Roja Welat'î* -ke bi Kurmancî-Kirdkî-Tirkî neşr beno- de cayê xo gêna. Roja Welat 25 Çele/Ocax 1978 de sanika verên ya Kirdkî humara 4ine

de ca girewto û ripela 12ine de ya (Roja Welat, 1978, s.12-4). Namê na sanika *Koremore* ya û yew tewrê fabl a. Nê ra tapa sanika 2ine zî kovara *Tîrêj* (Kirdkî-Kurmancî) de humara 2ine de weşanayena. Yewna sanike rêyna na kovare de humara 3ine de weşanîyena. Yeno qebulkerdiş ke Edebîyato Modern yê Kirdkî bi na kovare yeno destpêkerdiş (Lezgin; 2011). Na kovare de zî pêro-pîya di hebî sanikî yenê weşanayîş.

Nê demeyan ra têpîya, kovara *Ayre* –ke 1987 de dest bi weşane kerdo- de humara 11ine û 12ine de pêro-pîya hîre hebî sanikî weşanîyayî. Nê sanikî cuwaver hetê Oskar Mann û Peter Lerch'î ra ameybî weşanayîş.

Cupê nê kovaran de zafî sanikî ameyê weşanayîş: *Piya* (1989), *Waxt* (1990), *Ware* (1992), *Tija Sodiri* (1995), *Vatî* (1998), *Zaza Press* (2000), *Çime* (2005). Nê kovaran de zî ê sanikî ke cuaver ma dewra rewîne de behskerd bî, nê sanikî ameyî latînîzekerdiş û weşanîyayî.

Na xebata ma de, gore cigêrayîşanê ma kitabo tewr verên yê sanikan hetê Koyo Berz'î re ameyo çapkerdiş û namê êy zî *Na Xumxuma* yo (Berz, 1988). Kitabê *Na Xumxuma* 1988 de Swêd de ameyo çapkerdiş.

Hetê nuştîşê metnanê yê sanikanê Kirdkî ra 1850 re nat cayo tewr muhîm *Gruba Xebata ya Vate* gêna. Çimkî na grube, 1997 ra hetanî ewro bi namê *Vate* (Vate, 1997-Dewam) yew kovar çap kena. Na kovare heme hûmaranê xo de ca dana sanikan û yew kitab zî ê sanikî ke kovara *Vate* de ameyî weşanayîşe, çap bîyo. Bi nameyê *Sanikê Vateyî* yew kitabî sanikan Weşanxaneyê *Vate* de çap bîyo. Bê nê kitabî zafî kitabî sanikan no weşanxane ra ameyo çapkerdişe Lîsteyo ke cêr de ma da yo no zanayîş îsbat keno.

NETÎCE

Seba fehmkerdişê na mesela ma lazim dîyo ke, gere ma bi metodolojîya dewrekerdişe na mesela bidîn îzehkerdiş. Hetê tarîxî ra senî nê metnî ameyê nuştîş, çira ge-ge nusîyayî û çira ge-ge nê nusîyayî? Goreyê cigerayîşê ma, ma resay no netîce ke; avabîyayîşê kulturo nuşteki yê Kurdan, wina aseno ke giredayeyê rewşa dinya û Rojhilatomiyanîna o. Nuştîşê metnanê Kirdkîyan verî giredayeyê eleqayê Oryantalîstan bîyo. Goreyê polîtîqayanê dewran Kurdkî bîya subje ya xebatanê Oryantalîstan yan zî Rojawanî. Bi sebebanê cîya-cîyayan Kurdî gêriyayî verê mercekî. Nê sebebî benê babeta yewna xebate, la ma veynenê ke nê sebeb ra nuştîşê yan zî arêdayîşê

metnanê folklorîkan yê Kurdan bîyo yew netîce. Metnê tewr verên yê Kirdkî hetê Oryantalîstan ra nîzdê 160 serre verê nusyayî û resayî ma. Dewra Rewîn yê na xebate zî bîngê xo na xebatan ra girewto.

Wexto ke ma yenê Dewra Vinderte; dezavantajanê bîndestî û sînoran vejyênê duştê ma. Kurdîstanê Tirkîya de sey komelanê bînan nîzdê 70 serre bi qanunan û pratîkan nuştîşa Kurdkî/Kirdkî ameyo qedexekerdiş. No qedexekerdiş zî warê *nuştîyî* de nasîbê xo girewto û qes bîyo, camend o/pamend o. Heto bîn ra hûmara/kuantatîfa nufusî ya Kirdan ra refa/koma nuştekaran zî gîredayeyê rewşa sîyasî/polîtîk hetê nuştîşê Kirdkî de bes nêvirazîya ya.

Netîceyo peyîn ke ma resenê ci no yo ke; bi girêdayê rewşa Tirkîya, Kurdan/Kirdan *karê nuştîşî*, *kulturê niştîşî* û *perwerdeyî* zaf erey girewto û zaf erey xo ra dîyo ke binusî. No ereymendiş zî vîyertişê *kulturo fekkî* ra *kulturo nuşteki* yew qîstas o. Xopawitişê dewlemendî yê kulturo fekkî yê Kirdan ewro mîyanê dinyaya global de hetê estbîyayîşî ra sey yew avantajî aseno. Teknolojî roj bi roj çend kulturî û çend tewrî helneno. Dewra Modern de zêdîyayîşê metnan/kıtaban ya sanikan gîredayeyê betalkerdişê qanunê 2932 yo. Çîmkî zaf barîz o ke verê 1991'î û badê 1991'î de rewşa nuştîşê Kurdkî se ra se yo. Têsrêrê qedehekerdişî, xo zêdebîyayîşê hûmaranê yê kovaran, kıtaban, rojnameyan, keyepelanê Kurdkîyan ûeb de xo mojneno.

Çimeyî

- Alakom, R. (1991), *Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787-1987)*, İstanbul: Deng.
- Berz, K. (1988), *Na Xumxuma*, Stockholm: Jîna Nû.
- Allison C. (2007), *Yezidi Sözlü Kültürü*, Avesta, Stembol.
- Hassanpour, A. (2005), *Kürdistan'da Dil ve Milliyetçilik 1918-1985*, İstanbul: Avesta.
- J. Ong, W. (2010), *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüün Teknolojileşmesi*, İstanbul: Metis.
- Kovara Vateyî, (2009), *Sanikê Vateyî*, İstanbul: Vate.
- Kurij, S. (2002), *Wayê Hot Birayûn: Sanikan û Deyîranê Çewlîgî ra*, İstanbul: Arya.
- Kreyenbroek P. & Allison C. (2008), *Kürt Kimliği ve Kültürü*, mîyane ra “*Badinan'da eski ve yeni sözlü gelenekler*”, Avesta, Stembol
- Le Coq, A. (1903), *Kurdische Texte* (2 vol.), Berlin: Private publication.
- Lerch, P. (1857-1858), *Forschungen über die Kurden und die iranischen Nordchaldäer* (2 vol.), St. Petersburg: Eggers.
- Lezgîn, Roşan. (17 Adar 2011), *Destpêkê Edebiyatê Modernî yê Kirmanckî*,

<http://www.zazaki.net/haber/destpk-edebiyat-modern-y-kirmanck-817.htm>,

ciresayı: Ekim 2011.

Malmısaniy, (2010), *Antikürdolojiden Kürdolojiye Giden Yol ve İsmail Beşikçi*, İstanbul: Vate.

Malmısaniy&Lewendî, M. (1989), *Li Kurdistana Bakur û Li Tirkiyê Rojnamegeriya Kurdî (1908-1981)*, İsveç: Jîna Nu.

Malmısaniy M. (2006), *Türkiye ve Suriye'de Kürtçe Kitapçılığının Dünü ve Bugünü*, İstanbul: Vate.

Mann, O. (1906), *Kurdisch-persische Forschungen, Abteilung IV, Band III, Teil I: Die*

Mundart der Mukri-Kurden. Grammatische Skizze, Texte in phonetischer und persischer Umschrift, Berlin: Reime.

Mann, O/Hadank K. (1932), *Mundarten der Zâzâ. Hauptsächlich aus Siwerek und Kor*, Berlin.

Aydın M. (1978) *Roja Welat*, 1977-1978, 12. sayı, Ankara.

Propp, W. (1988), *Folklor Teori ve Tarih*, İstanbul: Avesta.

ROJA WELAT, ROJNAMEYA SİYASÎ Û ÇANDÎ YA 15 ROJÎ/15 GÜNLÜK POLİTİK VE KÜLTÜREL GAZETE, sayı:1, 15 Eylül 1977, Ankara.

Edward W. S. (2010), *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, İstanbul: Metis.

Temo, S. (2010), *Profîla Helbesta Klasik li Bakur: Nebûna Navendê û Encamên Wê*, 671-80. *Komele Witarî Yekemîn Kory Nêwneteweyî Edebî Kurdî, Cild II. Debîrî Zanîstî: Necmedîn Cebârî, Zanistgay Kurdistan, Sinê*

Vate: Kovara kulturî (1997-devam). Malmısaniy (ed.). Ihsan Türkan, sayı: 1-20, Skärholmen, Sweden./ sayı: 20-36, İstanbul: Vate.

Yüzen, E. *Tirêj*, Sayı 1-3, 1978-1980, İzmir: Doğan Basımevi.

LİSTEYA KİTABANE KE SANİKÎ KİRDKÎ TEDE VERÊNÎ

Lerch, P. (1857-1858), *Forschungen über die Kurden und die iranischen Nordchaldäer* (2 vol.), St. Petersburg: Eggers.

Le Coq, A. (1903), *Kurdische Texte* (2 vol.), Berlin: Private publication.

Mann, O. (ed. Karl Hadank), (1932) *Mundarten der Zaza*, *Kurdische – Persische Forschungen, Abt. III, Band IV*, Berlin: Walter de Gruyter.

Berz, K. (1988), *Na Xumxuma*, Stockholm: Jîna Nû.

Temî, A. (1988), *Fistonik*, Sweden.

Malmısaniy, (1991), *Folklorê Ma ra Çend Numûney*, Balinge: Jîna Nû.

Düzgün, M. (1993), *Sonikî*, Ankara.

Berz, K. (1993), *Sîyamed û Xeca*, Spanga/Sweden: Apec.

Kaymak, W. (1994), *Istaneke Zazakî/Zazaca Hikayeler*, Stokholm: Hiddekel.

Espar, J. (1995), *Tanî Estanikî û Deyîrê Ma*, Berlin: Rewşen.

Çem, M. (1998), *Luye Be Biza Kole ra*, Köln: Komkar.

Ozyurt, H. - Koêkorta, M. (1998), *Daka Pir U Lüya Dızde*, İstanbul: Tij.

Ozyurt, H. (2002), *Divdiv (sanika şarî)*, İstanbul: Arya.

Kurij, S. (2002), *Wayê Hot Birayûn: Sanikan û Deyîranê Çewlîgî ra*, İstanbul: Arya.

- Malmîsanij, M. (2004), *Pîre û Luye*, Stockholm: Weqfa Kurdî ya Kulturî Stockholmê.
- Kurij, S. (2004), *Filît û Gulîzar*, Stockholm: Weqfa Kurdî ya Kulturî Stockholmê.
- Gedik, A. (2004), *Gimgim Zerreyê Ma De*, İstanbul: Vate.
- Adabeyî, F. (2005), *Estanekanê Sêwregi ra*, İstanbul: Vate.
- Satici, Ç. (2007), *Şalil û Bilbil*, Köln.
- Licokic, M. (2007), *Sanikan û Deyîranê Licê Ra*, İstanbul: Vate.
- Canşad, M. (2007), *Xafilbela*, İstanbul: Vate.
- Mahmeşa, (2007), *Vizêr ra Ewro İstanike Zazayan*, İstanbul: Tij.
- Lezgîn, R. (2009), *Sanikanê Dîyarbekirî ra Guldesteyêk*, Duhok: Enstîtuya Kelepûrê Kurdî Şaxê Duhok.
- Kovara Vateyî, (2009), *Sanikê Vateyî*, İstanbul: Vate.
- Kurij, S. (2009), *Arwûnçî û Lûy*, Duhok: Enstîtuya Kelepûrê Kurdî Şaxê Duhok.
- Ballikaya, H. (2010), *Dêvo Kor: Estanikê Gimgimî ra*, İstanbul: Vate.
- Erdem, T. - Erdem, O. (2012), *Dersê Zuwenê Kurdî-Zazakî û Sonikî*, İstanbul: Arya.
- Yildirim K. - Lezgîn R. - Bîngol Î. (2012), *Edebîyatê Kirmanckî ra Nimûneyî*, Mêrdîn: Weşanê Enstîtuya Ziwananê ke Tirkîya de Ciwîyenê ya Unîversîteya Artuklu.
- Mîrwanî, S. (2012), *Kal Mûsenî Zeydûnû (Folklorê Mîyaran ra)*, İstanbul: Vate.
- Beytaş, A. (2012), *Şaîsmayîl (Estanikanê Gimgimî ra)*, İstanbul: Vate.
- Çiçek, A. A. (2012), *Sayê Marû (Estanikanê Xînis û Tekmanî ra)*, İstanbul: Vate.

